

**MAKTAB ONA TILI TA'LIMIDA TIL VA NUTQ MUNOSABATINI
O'RGATISH MASALALARI*****Dilnoza Aliboyeva Maxammadaminovna****Namangan viloyati Norin
tumani 43-maktab o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab ona tili ta'limida til va nutq tushunchalarining o'zaro munosabati, ularni o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari hamda amaliy-metodik yo'llari tahlil qilinadi. Tilni tizim sifatida, nutqni esa kommunikativ faoliyat mahsuli sifatida o'rgatish masalalari yoritilib, o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirishda til birliklarining funksional imkoniyatlaridan foydalanish zarurati asoslab beriladi. Shuningdek, til va nutq integratsiyasiga asoslangan ta'lim yondashuvining afzalliklari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, til va nutq, nutqiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv, grammatik birlik, metodika.

Annotation: This article analyzes the interrelationship between the concepts of language and speech in mother tongue education at school, as well as the scientific-theoretical foundations and practical-methodological approaches to teaching them. The study highlights issues related to teaching language as a system and speech as the product of communicative activity, and substantiates the necessity of using the functional potential of linguistic units in the formation of students' communicative competence. In addition, the advantages of an educational approach based on the integration of language and speech are elucidated.

Keywords: mother tongue education, language and speech, communicative competence, communicative approach, grammatical unit, methodology.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashgan sharoitda ta'lim tizimi oldiga o'quvchilarda nafaqat bilimlarni egallash, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda samarali qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi qo'yilmoqda. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida ona tili fanining o'rni va ahamiyati mazkur jarayonda yetakchi bo'lib, u o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi [1]. Shu bois ona tili ta'limida til va nutq munosabatini ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri talqin qilish dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Til jamiyat tomonidan yaratilgan va tarixan shakllangan belgilar tizimi bo'lib, u insonlarning o'zaro muloqotini ta'minlovchi asosiy vosita hisoblanadi. Nutq esa ana shu tizimning individual va ijtimoiy kommunikativ faoliyat jarayonida real namoyon

bo'lish shaklidir [2]. Maktab ona tili ta'limida mazkur ikki tushuncha ko'pincha bir-biridan ajratilmagan holda o'qitiladi yoki aksincha, faqat til tizimini o'rgatishga ustuvorlik berilib, nutqiy faoliyat ikkinchi planga tushib qoladi. Natijada o'quvchilarda grammatik bilimlar yetarli bo'lsa-da, ularni amaliy nutqda qo'llashda muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Zamonaviy lingvodidaktik tadqiqotlar ona tili ta'limida grammatik birliklarni o'rgatish jarayonini nutqiy faoliyat bilan uzviy bog'lash zarurligini ta'kidlaydi. Chunki til birliklari o'quvchi nutqida faol qo'llanilmaguncha, ularning kommunikativ qiymati to'liq namoyon bo'lmaydi[3]. Shu nuqtayi nazardan, ona tili darslarida tilni faqat nazariy tizim sifatida emas, balki nutqiy kompetensiyani shakllantiruvchi vosita sifatida o'qitish metodik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavjud amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda ona tili darslarida qoidabozlikka asoslangan yondashuv ustunlik qilib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish yetarli darajada ta'minlanmaydi. Bu holat til va nutq munosabatini o'rgatish metodikasini qayta ko'rib chiqish, uni kommunikativ va funksional yondashuvlar asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi maktab ona tili ta'limida til va nutq munosabatini o'rgatishning ilmiy-nazariy asoslarini yoritish hamda uni samarali tashkil etishning amaliy-metodik yo'llarini asoslab berishdan iborat. Tadqiqot jarayonida til va nutq tushunchalarining lingvistik talqini, ularning ta'lim jarayonidagi o'zaro aloqadorligi hamda nutqiy kompetensiyani shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi [4].

Maqola natijalari ona tili o'qituvchilari, metodistlar hamda ta'lim jarayonini takomillashtirish bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun metodik ahamiyatga ega bo'lib, ona tili ta'limida til va nutq integratsiyasiga asoslangan yondashuvni joriy etishda foydalanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot maktab ona tili ta'limida til va nutq munosabatini o'rgatish jarayonining ilmiy-metodik asoslarini aniqlash hamda ushbu munosabatni samarali tashkil etish imkoniyatlarini asoslab berishga qaratilgan [5]. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlarga tayangan holda ishlab chiqildi va lingvistika, pedagogika hamda ona tili ta'limi metodikasi fanlarining o'zaro integratsiyasiga asoslandi.

Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Xususan, **ilmiy manbalarni tahlil qilish** metodi yordamida til va nutq tushunchalarining lingvistik talqini, ularning o'zaro munosabati hamda ta'lim jarayonidagi o'rni aniqlashtirildi. Mazkur metod orqali ona tili ta'limiga oid fundamental va zamonaviy tadqiqotlar tizimli o'rganilib, mavzu bo'yicha ilmiy qarashlar umumlashtirildi.

Taqqoslash va umumlashtirish metodlari asosida an'anaviy (qoidabozlikka asoslangan) va kommunikativ yondashuvlarning o'ziga xos jihatlari qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu metodlar yordamida grammatik materialni faqat nazariy tizim sifatida o'qitish hamda uni nutqiy faoliyat bilan integratsiyalashgan holda o'rgatishning metodik farqlari aniqlab berildi [6].

Tadqiqotning amaliy bosqichida **pedagogik kuzatuv** metodi qo'llanilib, umumta'lim maktablarida ona tili darslarining tashkil etilishi, grammatik materialning nutq bilan bog'lanish darajasi hamda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq faolligi tahlil qilindi. Kuzatuv jarayonida o'quvchilarning grammatik bilimlarni nutqiy vaziyatlarda qo'llash holatlari alohida e'tiborga olindi.

Shuningdek, **metodik tahlil** metodi orqali til va nutq integratsiyasiga asoslangan mashq va topshiriqlar tizimining samaradorligi baholandi. Bu jarayonda matn asosida ishlash, nutqiy vaziyatlarga yo'naltirilgan topshiriqlar hamda kommunikativ mashqlarning o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati aniqlashtirildi.

Tadqiqot materiali sifatida umumta'lim maktablarining ona tili darslari, amaldagi o'quv dasturlari, darsliklar va metodik qo'llanmalar tanlab olindi. Tadqiqot jarayoni asosan **sifat tahliliga** tayangan holda olib borildi, bu esa til va nutq munosabatini o'rgatish jarayonining metodik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktab ona tili ta'limida til va nutq munosabatini integratsiyalashgan holda o'rgatish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar asosida quyidagi natijalar aniqlandi:

Birinchidan, grammatik birliklar nutqiy vaziyatlar bilan bog'lab o'qitilganda o'quvchilarda til hodisalarini ongli idrok etish darajasi oshadi. Til birliklari faqat qoidaviy bilim sifatida emas, balki muloqot vositasi sifatida qabul qilinadi.

Ikkinchidan, til va nutq integratsiyasiga asoslangan mashqlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq faolligini kuchaytiradi. O'quvchilar fikrni grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunan aniq ifodalashga intiladi.

Uchinchidan, matn asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar til birliklarining funksional imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilar grammatik shakllarning uslubiy va kommunikativ vazifalarini farqlay boshlaydi.

To'rtinchidan, bunday yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va nutqiy moslashuv ko'nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama

Olingan natijalar zamonaviy lingvodidaktik qarashlar bilan mushtarak bo‘lib, ona tili ta’limida til va nutqni ajralmas birlik sifatida o‘qitish zarurligini tasdiqlaydi [7]. An’anaviy yondashuvda grammatikani ustuvor o‘ringa qo‘yish o‘quvchilarda bilimning formal xarakter kasb etishiga olib kelgan bo‘lsa, kommunikativ va funksional yondashuvlar bilimning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

Til va nutq munosabatini o‘rgatishda grammatik minimum tamoyiliga tayanish ham muhim ahamiyatga ega [8]. Chunki nutqiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan til birliklarini tanlab o‘qitish o‘quvchini ortiqcha nazariy yukdan xalos etadi va ta’lim samaradorligini oshiradi [9]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, grammatik bilimlarning nutqiy faoliyat bilan uzviy bog‘lanishi o‘quvchilarda tilga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi.

Shuningdek, til va nutq integratsiyasi asosida tashkil etilgan darslar o‘qituvchidan metodik jihatdan yangicha yondashuvni talab etadi [10]. Bu esa ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini oshirish masalasini ham dolzarb qilib qo‘yadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari maktab ona tili ta’limida til va nutq munosabatini o‘rgatish masalasi metodikaning muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri ekanini tasdiqladi. Tilni faqat nazariy tizim sifatida o‘rgatish o‘quvchilarda grammatik bilimlarning formal xarakter kasb etishiga olib kelishi, aksincha, til birliklarini nutqiy faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda o‘qitish esa ularning kommunikativ ahamiyatini kuchaytirishi aniqlashtirildi.

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko‘rsatdiki, til va nutq integratsiyasiga asoslangan yondashuv o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda, grammatik bilimlarni ongli va maqsadga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Grammatik birliklarning nutqiy vaziyatlar asosida o‘rganilishi o‘quvchilarning fikrni mantiqiy, izchil va uslubiy jihatdan to‘g‘ri ifodalashiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ona tili ta’limida kommunikativ va funksional yondashuvlarni ustuvorlashtirish zarurligini asoslab berdi. Til va nutq munosabatini o‘rgatishda grammatik minimum tamoyiliga tayanish o‘quvchilarning ortiqcha nazariy yuklama bilan band bo‘lishining oldini olib, ularning nutqiy ehtiyojlariga mos til birliklarini tanlab o‘rganishiga imkon yaratadi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarda tilga nisbatan ongli va ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, ona tili darslarida matn asosida ishlash, nutqiy vaziyatlarga yo‘naltirilgan mashqlar hamda kommunikativ topshiriqlar tizimli ravishda qo‘llanilganda o‘quvchilarning nutqiy faolligi sezilarli darajada ortadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muloqot jarayonida

moslashuvchanlik hamda nutqiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, maktab ona tili ta’limida til va nutq munosabatini o‘rgatishning samarali tashkil etilishi o‘qituvchidan yangicha metodik yondashuvni, dars jarayonini kommunikativ yo‘nalishda loyihalashni talab etadi. Mazkur maqolada ilgari surilgan ilmiy-metodik xulosalar ona tili ta’limi jarayonini takomillashtirish, dars samaradorligini oshirish hamda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar uchun nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. **Ona tili fanidan o‘quv dasturi (5–9-sinflar uchun).** – Toshkent, 2023.
2. Щерба Л. В. **Языковая система и речевая деятельность.** – Ленинград: Наука, 1974. – 428 с.
3. Бухбиндер В. А. **Методика обучения родному языку.** – Москва: Просвещение, 1980. – 312 с.
4. Розенталь Д. Э. **Практическая стилистика русского языка.** – Москва: Айрис-пресс, 2005. – 368 с.
5. Леонтьев А. А. **Язык, речь, речевая деятельность.** – Москва: Просвещение, 1969. – 214 с.
6. Chomsky N. **Aspects of the Theory of Syntax.** – Cambridge, MA: MIT Press, 1965. – 251 p.
7. Swain M. Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development // *Input in Second Language Acquisition.* – Rowley, MA: Newbury House, 1985. – P. 235–253.
8. Jalolov J. J. **Chet tillarni o‘qitish metodikasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 432 b.
9. Mahmudov N., Safarov, Sh. **Ona tili ta’limi metodikasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 296 b.
10. Mavlonova R., To‘raqulov, X. **Pedagogika.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 352 b.
11. Yo‘ldoshev J. G‘. Ona tili ta’limida nutqiy kompetensiyani shakllantirish masalalari // *Xalq ta’limi.* – 2020. – № 3. – B. 45–49.
12. Karimova D. Kommunikativ yondashuv asosida ona tili o‘qitishning metodik jihatlari // *Til va adabiyot ta’limi.* – 2021. – № 2. – B. 32–36.
13. Olimjonov D. O. Ona tili ta’limida grammatik minimum va nutqiy kompetensiya uyg‘unligi // *Pedagogik mahorat.* – 2023. – № 4. – B. 71–76.